

บทที่ ๔

ความสำคัญของหลักสัจจะกับการประกอบอาชีพในสังคม

ในบทที่ ๔ มุ่งศึกษาความสำคัญของหลักสัจจะกับการประกอบอาชีพทางสังคมโดยได้กำหนดประเด็นไว้ ๔ ประการ ในอาชีพ ได้แก่ (๑) อาชีพนักการเมือง (๒) อาชีพนักศึกษ (๓) อาชีพนักธุรกิจ (๔) สรุป มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ อาชีพนักการเมือง

การประกอบอาชีพทางการเมืองเป็นอาชีพที่เชื่อว่าจะต้องทำเพื่อบ้านเมืองและส่วนรวม มิได้กระทำเพื่อกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น เพราะอาชีพนี้ถือว่าเป็นบุคคลสาธารณะ เป็นอาชีพที่ชนรุ่นหลังจะได้ปฏิบัติตาม ในเรื่องสัจจะมีความสำคัญยิ่งในการแก้ไขปัญหาด้านการเมืองเป็นเรื่องมาตรฐานทางคุณธรรมจริยธรรมที่จะสร้างให้เกิดขึ้นในสังคมที่ยั่งยืนต่อไป

เนื่องจากปัจจุบันเกิดความขัดแย้งทางการเมืองที่เป็นปัญหาสังคมอย่างหนึ่งนั้น อาจจะมาจากสาเหตุหลายประการ เช่น ผลประโยชน์ขัดกัน ความคิดไม่ตรงกัน การขาดอุดมคติทางการเมืองที่แน่นอน เป็นต้น ในการแก้ปัญหานี้ ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาแล้ว นักการเมืองจะต้องมีธรรมะสำหรับนักบริหาร นักปกครองซึ่งพระพุทธองค์ได้แสดงไว้ว่าเป็นคุณสมบัติของนักปกครองหรือผู้บริหารปรากฏในพระคัมภีร์ศาสนาหลายแห่งด้วยกัน แต่ในที่นี้จะขอนำมากล่าวเฉพาะที่ท่านได้แสดงไว้ในอรรถกถาอัฐกนิบาตอังคตรนิกาย มีใจความว่าผู้ปกครองหรือนักบริหารนั้น จะต้องทำนุบำรุงประชาราษฎร์ด้วยหลักธรรมที่เรียกว่าราชสังคหวัตถุ ๕ ประการ คือ

๑. สัสสมะระ จลาคสามารถในการบำรุงเกษตรกรรมและกสิกรรมเป็นต้น อันเป็นธัญญาหารให้เกิดผลผลิตที่ดี มีการส่งเสริมการเกษตรและกสิกรรมให้อุดมสมบูรณ์ อันจะเป็นประโยชน์พื้นฐานที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาประเทศทางด้านเศรษฐกิจ

๒. ปุริสมะระ จลาคสามารถในการบำรุงคน ส่งเสริมคัดเลือกคนมาทำงานให้เหมาะสมกับความรู้ความสามารถของเขาและการทำงานที่จะทำนั้นๆ พร้อมทั้งจัดสวัสดิการให้ดีเป็นต้น

๓. สัมมาปาสะ ผูกประสานสงเคราะห์ประชาชนพลเมืองเหมือนบ่วงคล้องใจคน คือการดูแลสุขทุกข์ของประชาชน ส่งเสริมอาชีพ เช่นจัดทุนให้คนยากจนยืมไปสร้างตนในทางพาณิชย์กรรม หรือดำเนินกิจกรรมต่างๆ ไม่ให้เกิดความเลื่อมล้ำหรือช่องว่างจนแตกแยกกันซึ่งเป็นการทำให้จิตใจของประชาชนเลื่อมใสในผู้ปกครอง

๔. วาซเปยยะ พุทธเจ้าด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวานคู่คี่มใจ รู้จักพูดรู้จักชี้แจงแนะนำ รู้จักหักทลายถามไถ่ทุกข์สุขของประชาชนทุกชั้น ด้วยอธยาศัยไมตรีที่ดี ด้วยถ้อยคำที่ประกอบด้วย เหตุผล ที่เป็นหลักฐานมีประโยชน์ เป็นทางแห่งความสร้างสรรค์แก้ไขปัญหาเสริมความสามัคคีทำให้เกิดความเข้าใจดี ความเชื่อถือและความนิยมนับถือ

๕. นิรัคพะ บริหารประเทศชาติให้อยู่เย็นเป็นสุข โดยป้องกันและบำราบโจรผู้ร้ายให้ ประชาชนนอนตาหลับ โดยยึดหลักการที่ว่า “ความสุขของประชาชนคือยอดปรารถนาของตน และ ในทมิฬนิภาฎาฎิการก กัได้แสดงไว้ว่า ผู้บริหารหรือนักปกครองที่ดีนั้น เมื่อปฏิบัติหน้าที่ พึงเว้น ความลำเอียง (อคติ) หรือความประพฤติที่คลาไคลเลื่อนจากธรรม ๔ ประการสังคัมไทยในยุคปัจจุบัน นี้ นับวันได้ว่ามันเกิดความผิดปกติอย่างมากมาย เรียกได้ว่าถึง ขั้นวิปริตผิดมนุษย์^{๑๑๒} ผิดธรรมนอง ครอบธรรม อย่างเห็นได้ชัดเจน เช่น การแห่ขบวนไปขอเลขเด็ดจากผีสาว นางตานี หมูหกขา เด็กมี ลิบสองนิ้วมือ บางคนก็ได้โชคลาภสมความปรารถนาไป แต่ในขณะที่บางคน บางท่านซึ่งไป ด้วยกันกับคิดหวังทำให้เกิดเสียทรัพย์สิน เงินทอง เมื่อลองพิจารณาดูกันอย่างถ่องแท้ก็จะเข้าใจว่า สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงความผิดปกติทางธรรมชาติเท่านั้น แต่มนุษย์กับถือเอาสิ่งเหล่านี้ไปเป็นสรณะ ยึด เป็นที่พึ่ง^{๑๑๓}

สังคัมจึงต้องหาวิธีการ และดำเนินการแก้ไข และสิ่งที่จะแก้ไขอันดับแรก คือ การเมือง การเมืองเป็นเรื่องของทุกคนเป็นหลักสังฆธรรม (ความจริง) เพราะทุกคนต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอยู่ ในระบบสังคัมการเมือง คำว่าการเมืองหมายถึง การช่วยกันจัดช่วยกันทำให้โลกนี้น่าอยู่กันเป็น ผาสุก โดยไม่ต้องใช้อำนาจการเมืองการปกครอง ถ้าหากปราศจากหลักสังฆธรรมเพียงอย่างเดียวแล้ว ระบบการบริหารและหลักการข่มลั้มเหล่านี้ เพราะการบริหารที่ดีและหลักการที่ถูกต่อนั้น จะต้อง ยึดหลักสังฆะธรรมความจริงใจไปใช้ในการปฏิบัติหน้าที่ และมีความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่เป็นพื้นฐาน จึงจะทำให้การเมืองเจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคง บุคคลในหน่วยงานต่างมีความจริงใจให้แก่กัน ตลอด จนถึงประชาชนของประเทศ โดยให้ความศรัทธาเชื่อมั่น ในการปฏิบัติหน้าที่ หรือบริหารประเทศ นี้เป็นระบบการจัดการเมืองการปกครองที่มีความโปร่งใสหรือธรรมาภิบาล เพราะนักการเมืองมี ความซื่อสัตย์สุจริต มีความจริงใจในการปฏิบัติหน้าที่แบบไม่คดโกง อันเป็นเหตุผลให้ประชาชน และประเทศชาติมีความมั่นคงและความสงบสุขย่อมเกิดขึ้น จะเห็นได้ว่าหากนักการเมืองมีสัจจะ หรือความจริงใจในการปฏิบัติหน้าที่ในการบริหารบ้านเมืองและการดำเนิน

^{๑๑๒} มานพ นักการเรือน, พระพุทธศาสนากับศาสตร์สมัยใหม่, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๔ - ๒๕.

^{๑๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

ชีวิตประจำวันแล้ว ย่อมจะนำประเทศชาติไปสู่ความเจริญก้าวหน้าและเกิดความผาสุกแก่ประชาชน เป็นแน่แท้การเมืองเป็นเรื่องของทุกคนเป็นหลักสัจธรรม (ความจริง) เพราะทุกคนต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอยู่ในระบบสังคมการเมือง คำว่าการเมืองหมายถึง การช่วยกันจัดช่วยกันทำให้โลกนี้น่าอยู่กันเป็นผาสุก โดยไม่ต้องใช้อำนาจการเมืองการปกครอง ถ้าหากปราศจากหลักสัจธรรมเพียงอย่างเดียวแล้ว ระบบการบริหารและหลักการย่อมล้มเหลวนี้เพราะการบริหารที่ดีและหลักการที่ถูกต่อนั้นจะต้องยึดหลักสัจธรรมความจริงใจไปใช้ในการปฏิบัติหน้าที่และมีความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่เป็นพื้นฐานจึงจะทำให้การเมืองเจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคง บุคคลในหน่วยงานต่างมีความจริงใจให้แก่กันตลอดจนถึงประชาชนของประเทศ โดยให้ความศรัทธาเชื่อมั่น ในการปฏิบัติหน้าที่หรือบริหารประเทศ นี่เป็นระบบการจัดการเมืองการปกครองที่มีความโปร่งใสหรือธรรมาภิบาล เพราะนักการเมืองมีความซื่อสัตย์สุจริต มีความจริงใจในการปฏิบัติหน้าที่แบบไม่คดโกงอันเป็นเหตุผลให้ประชาชนและประเทศชาติมีความมั่นคงและความสงบสุขย่อมเกิดขึ้น จะเห็นได้ว่าหากนักการเมืองมีสัจจะหรือความจริงใจในการปฏิบัติหน้าที่ในการบริหารบ้านเมืองและการดำเนินชีวิตประจำวันแล้ว ย่อมจะนำประเทศชาติไปสู่ความเจริญก้าวหน้าและเกิดความผาสุกแก่ประชาชนเป็นแน่แท้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ยังได้กล่าวถึงปัจจัยภายนอกหรือลักษณะภายนอกก่อให้เกิด สัจจะทางการเมืองที่ปรากฏอยู่ในสายตาของประชาชน จะช่วยทำให้ประชาชนยอมรับในอำนาจการเมืองการปกครองนั้นได้ ส่งเสริมให้ผู้ปกครองมีหน้าที่ทางการเมืองที่ความมั่นคง เพราะอำนาจที่ได้มาเกิดจากการปฏิบัติสัจธรรม มีความเลื่อมใสศรัทธาด้านบุคลิกภายนอกเป็นองค์ประกอบสำคัญ นำมาสู่การกำหนดรูปแบบทางการเมืองการปกครองที่ดีได้ ซึ่งตามรากศัพท์ทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า “รมณียะ” แปลว่า ความน่ารื่นรมย์ เป็นที่น่ายินดี ทำให้จิตใจสบาย ถ้าจะกล่าวแบบง่าย ๆ เป็นภาษาไทย เรียกว่า “ทัศนีย” แปลว่า สภาพรูปธรรม เป็นสภาพวัตถุที่มองเห็นได้ด้วยสายตาเปล่าเป็นลักษณะบุคลิกภาพภายนอก ซึ่งท่านแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น ได้แก่

๑. ทัศนีย เป็นวิธีการมองบุคคลที่รูปร่างภายนอก และอาการทั่วไปที่นักการเมืองแสดงออกมาให้ปรากฏในสายตาประชาชนนั้น ทำให้ประชาชนมีความพึงพอใจจากรูปร่างภายนอกเป็นวิธียอมรับอำนาจอย่างหยาบ ๆ

๒. ปสาทนีย เมื่อประชาชนได้เข้าไปใกล้ผู้ปกครอง หรือนักการเมือง ก็สามารถมองเห็นถึงข้างในจิตใจ โดยมองผ่านบุคลิกภาพภายนอกเกิดความชื่นชมยินดี ชวนให้ศรัทธาเลื่อมใส เพราะนักการเมืองมิได้งามเฉพาะรูปร่างภายนอก แต่มองเห็นคุณงามความดีทางคุณธรรมมีปัญหา มีความรู้ความสามารถน่าเชื่อถือได้ ทำให้ประชาชนอยากทำตาม สนับสนุนรูปแบบคุณธรรมของผู้นำทางการเมือง ส่งเสริมให้สังคมมีคุณธรรมจริยธรรมเกิดทั่วถึงตามบทบาทบุคลิกภาพผู้นำนั้น

๓. มโนภาวณีย์ เมื่อได้ฟัง ได้ยิน ได้เห็น นักการเมืองเมื่อใด ก็มีความโปร่งใสโล่งใจเกิดความสบายใจ ไม่มีสิ่งใดทำให้เคลือบแคลงสงสัยในตัวผู้นำทางการเมือง ไม่เป็นผู้คิดร้ายอคติต่อบุคคลอื่น มีแต่คุณงามความดีเป็นหลักคุณธรรมที่ปฏิบัติมาช้านาน จนเกิดเอกลักษณ์เฉพาะตน ทำให้ประชาชนเกิดความพอใจซาบซึ้งใจพอพบเห็นก็เกิดความชื่นชมยินดี มีจิตใจเบิกบานร่าเริงใจ สนับสนุนแนวคิดวิธีการเมืองของผู้นำ ทำให้นโยบายของผู้นำได้รับการสนับสนุนเต็มพลังประชาชน^{๑๑๔}

แนวทางสร้างสัจธรรมให้เกิดขึ้นในตนเองให้ได้ อย่างน้อยนักการเมืองต้องมีศีลเป็นพื้นฐาน เป็นการรักษาความสัตย์ ประพฤติแต่สิ่งที่ดีงามเพื่อให้เกิดการสำรวมกายและวจีหาวรรคประกอบแต่ความสุจริตรักษาเกียรติคุณให้ขจรไกล ประพฤติตนเป็นแบบอย่างแก่ประชาชน และเป็นที่เคารพเลื่อมใสของประชาชน มิให้ใครมาดูถูกดูแคลนได้ ในด้านจริยธรรมทางการเมืองได้ เพราะการปฏิบัติหน้าที่ของนักการเมืองด้วยความซื่อตรงและเที่ยงธรรม มิใช่มารยาเถลไถลปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบ เป็นภาระหน้าที่ของนักการเมืองด้วยความสุจริต มีความจริงใจกับประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครอง เป็นต้น ในบางครั้งการเป็นนักการเมืองที่ดีจะต้องมีการแสวงหาความรู้ทางธรรมอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้เกิดการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในตน โดยเข้าไปหาพระสงฆ์ หรือมีที่ปรึกษาเป็นผู้ทรงคุณธรรมประพฤติกิริ ประพฤติชอบ เป็นผู้คอยตักเตือนไม่ให้ตั้งอยู่ในความประมาทมัวเมา เมื่อมีปัญหาข้อสงสัยใดเกิดขึ้นก็เข้าไปปรึกษาหรือไต่ถามจากท่านผู้รู้^{๑๑๕}

แสดงให้เห็นได้ว่า ลักษณะการแก้ไขปัญหาทางการเมืองที่ดี จะต้องมีการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมแก่นักการเมืองก่อน เพื่อให้เกิดการพัฒนาแนวคิดทางการเมืองที่สมดุลกับสังคมเศรษฐกิจของประเทศ หรือของโลก ซึ่งในปัจจุบันเรื่องพัฒนาจริยธรรมทางการเมืองถือเป็นเรื่องใหญ่ในเวทีประชาคมโลกมาก ดังนั้นแนวคิดทางการเมืองของพระพรหมคุณาภรณ์ จึงเน้นจริยธรรมคุณธรรม มีหลักทศพิธราชธรรม และหลักอริยปทัชชหีไรย ก่อให้เกิดความประสานในการพัฒนาตัวผู้นำกับการเมืองที่ดีควบคู่กันไป ดังเช่น วิชรบัณฑิตบำเพ็ญสัจจการมีโดยการยึดถือคำสัตย์ยิ่งกว่าชีวิตดังนี้ เมื่อพระเจ้าธนัญชัยโกรพราชแพ้นันแล้วตรัสกับปุณณกษัตริย์ว่า เจ้าจงขนเอาทรัพย์สินไปตามความปรารถนาเถิด ปุณณกษัตริย์จึงกราบทูลว่า สิ่งเหล่านี้ข้าพระองค์ไม่ต้องการ ข้าพระองค์ต้องการแต่วิชรบัณฑิตเท่านั้น พระเจ้าธนัญชัยโกรพราชจึงตรัสว่า วิชรบัณฑิตนั้นไม่นับเข้าในคำแพ้นัน เพราะวิชรบัณฑิตนั้นเป็นคนๆ เดียวกับเราปุณณกษัตริย์จึงกราบทูลว่า ไม่ควรเถียงกัน ควรไป

^{๑๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), รัฐศาสตร์เพื่อชาติและรัฐศาสตร์เพื่อโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๕ - ๖.

^{๑๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมานุญชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๕๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สวส, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓ - ๓๔.

ถามวิรุทธบัณฑิตถ้าวิรุทธบัณฑิตว่าอย่างไร ก็จงกระทำตามอย่างนั้น เมื่อวิรุทธบัณฑิตรับฟังเรื่องนี้แล้ว จึงจะคิดว่าเราควรบอกความจริง เพราะความสัตย์จริงเป็นสิ่งที่ไม่ตาย พึงสละชีวิตเพื่อรักษาความจริง ครั้นคิดได้ดังนี้แล้วจึงตอบว่า ไม่ใช่คนๆ เดียวกับพระราชกรณียกิจครั้งนั้นเสีย พระเจ้าธัญชัย โกรธพระราชทรมโถมมนัสยิ่งนัก แต่ก็ต้องยอมรับเพราะพระองค์ทรงทราบดีว่า วิรุทธบัณฑิตเป็นผู้ มั่นคงในสัจจะ^{๑๑๖} “หากว่าเราจะกล่าวว่าเป็นญาติของพระเจ้าแผ่นดิน มาณพนี้ก็จะเชื่อหรือ หากจะพูด ว่าเป็นผู้ยิ่งกว่าพระเจ้าแผ่นดิน ก็จะได้แต่ความจริง เราเป็นผู้ได้รับการเลี้ยงดูจากพระเจ้าแผ่นดิน เพราะฉะนั้นพระองค์ เป็นเจ้านายเรา เราเป็นทาสของพระองค์ถึงเราจะเป็นอย่างไรเราก็จะไม่พุดคด มดเท็จเป็น^{๑๑๗} วิรุทธบัณฑิตไม่กล่าวเท็จ เพราะจะอยู่ในฐานะใดก็ตาม ก็ต้องเป็นคนรับใช้เหมือนเดิม วิรุทธบัณฑิตไม่สามารถกล่าวคำเป็นอย่างอื่นได้ เพราะตนเองเกิดมาจากตระกูลที่เป็นคนรับใช้ของ พระมหากษัตริย์^{๑๑๘}

วิรุทธบัณฑิตคิดจึงตอบว่าไม่ว่าพระเจ้าโกรธพระราชจะอยู่ในฐานะอะไรก็ตาม ข้าพเจ้าถือว่าเป็นทาสของพระองค์โดยกำเนิด จึงแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่รักษาความสัตย์จริงนั้นแม้เสียชีพแต่ไม่ยอม เสียสัตย์ ในที่สุดพระเจ้าธัญชัยโกรธพระราชจึงได้เสียดิวิรุทธบัณฑิตให้แก่ปณณกษัตริย์เรื่อง วิรุทธบัณฑิต ได้แสดงให้เห็นว่า วิรุทธบัณฑิตตระหนักถึงสัจจะ มุ่งมั่นที่จะรักษาสัจจะนั้นไว้ด้วยชีวิต คือการมี สัจจะต่อตนเองและผู้อื่น วิรุทธบัณฑิตเป็นผู้มีปัญญาอย่างกว้างขวาง เข้าใจในสัจจธรรมได้อย่าง ลึกซึ้ง และสามารถแสดงธรรมแก่คนทั่วไปได้อย่างดี การที่จะรักษาสัจจะได้นั้นต้องอาศัยความ อุดมทน ดังนั้นผู้ที่ปรารถนาจะเป็นดังพระวิรุทธบัณฑิต พึงตั้งอยู่ในสัจจะคือความจริง และจะรักษา สัจจะได้นั้นจะต้องพูดจริง ทำจริง ต่อตนเองและผู้อื่น จึงจะทำให้อาชีพการเมืองเป็นอาชีพที่หลาย คนให้ความเคารพนับถือ และเป็นตัวอย่างที่ดีของชนรุ่นหลังด้วย

๔.๒ อาชีพนักศึกษา

เรื่องการศึกษาเป็นปัญหาใหญ่ในสังคมไทยต้องได้รับการแก้ไข เนื่องจากคนใน สังคมไทยยังไม่มีความเข้าใจในสัจจะธรรม ที่เป็นความจริงในชีวิต โดยเฉพาะคนที่มีการศึกษาสูง มักจะมองตัวเองว่า มีการศึกษาเจริญถึงที่สุด เพราะบางคนได้เรียนจบมาจากเมืองนอก มีปริญญายาวเป็น หาง ยิ่งจบมากเท่าไรก็ยิ่งเกลียดธรรมะมากเท่านั้น จึงไม่เข้าใจในสัจจธรรม อันเป็นความจริงแก่นแท้ ของชีวิตตนเอง แนวทางแก้ไขปัญหาการศึกษานี้ จะต้องทำให้ประชาชนมีการศึกษาที่ถูกต้อง คือ การศึกษาเพื่อเข้าถึงหลักสัจธรรมให้ได้ อันได้แก่ ความจริงโดยการสมมุติหรือการยอมรับของ

^{๑๑๖} พ.ร.บ. (ไทย) ๒๘/๑๕๒๔/๔๒๒.

^{๑๑๗} พ.ร.บ. (ไทย) ๒๘/๑๕๒๕/๔๒๓.

^{๑๑๘} พ.ร.บ. (ไทย) ๒๘/๑๕๕๐/๔๑๐.

สังคมหรือความจริงที่มีอยู่ในวัฒนธรรมประเพณี ซึ่งการเข้าถึงข้อเท็จจริงที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ คือกฎแห่งการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปของสรรพสิ่ง เพราะการศึกษาสังขารธรรมนั้นมีไว้เพื่อป้องกันโทษ หรือสามารถป้องกันอุปัทวภัยที่เกิดจากการศึกษาเพราะการวางทิศการศึกษาที่ผิด เป็นการเดินไปในทิศทางพัฒนาวัตถุ คือสนองความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ดังนั้นแนวทางแก้ไข ปัญหาการจัดการศึกษาไทยที่ถูกต้อง ไม่ควรทิ้งหลักศีลธรรมอันดีงามเพื่อพัฒนาสังคม ทำให้คนมีศีล สมาธิ ปัญญา เรียกว่า สิกขา ในพระพุทธศาสนาก็คือ การปฏิบัติแล้วได้รับปริญญา ต้องทำให้คน ลีนราคะ ลีนโทสะ และลีนโมหะ นั่นคือผลการปฏิบัติตามสิกขาบทก็เพื่อความรอดจากสิ่งไม่พึงปรารถนา สิ่งใดเป็นความทุกข์ทรมาน ความยุ่งยากลำบากแก่จิตใจ ก็เรียกสิ่งนั้นว่า สิ่งอันไม่พึงปรารถนา ต้องแก้ไขด้วยการศึกษา (สิกขา) ที่ถูกต้องดีงาม^{๑๑๕}

แนวทางแก้ไขปัญหาการศึกษาได้ผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์นั้น จะต้องทำให้ผู้เรียน เข้าถึงความจริงแห่งชีวิต เพื่อให้บรรลุเป้าหมายชีวิตการเป็นอยู่ในสังคม กล่าวว่ารู้จักหาผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษา เพื่อน หนังสือ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทางสังคมโดยทั่วไปที่ดี ที่เกื้อกูล หรือกระตุ้นให้เกิดปัญญาได้ ด้วยการฟัง การสนทนา ปรึกษา ซักถาม การอ่าน การค้นคว้า ตลอดจนเลือกใช้ประโยชน์เป็น ถือเป็นปัจจัยสนับสนุนภายในเข้าถึงความจริงมีความมุ่งมั่นตั้งใจในการระดมองค์ความรู้เพื่อตนเองรู้จักปรับตนให้สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมต่างๆ เกิดความสมดุลในชีวิตส่วนแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อให้ผู้เรียนรู้จักองค์ประกอบภายในแห่งตน ที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนความสำเร็จแห่งชีวิตด้วยความคิดพิจารณาอย่างเป็นระบบว่า “มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ออก ให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุและปัจจัย จนเข้าถึงความจริง แล้วแก้ไขปัญหาก็ได้”^{๑๑๖}

แนวทางแก้ไขปัญหาการศึกษาที่ถูกต้องตามหลักความจริงนั้น จะต้องทำให้ผู้ศึกษามีความรู้มีความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมเทคโนโลยีให้ได้ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาปรับประยุกต์การดำเนินชีวิตอยู่ในสังคม และสิ่งแวดล้อมได้ตามสภาวะแห่งความเป็นจริงได้ มีดังนี้วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ หมายถึงวิถีชีวิตตามความจริง ตลอดจนจิตใจคนที่นิยมใช้เหตุผล มองสิ่งทั้งหลายโดยใช้ปัญญา ขอบพิสัยจนทดสอบหาความจริง มีความใฝ่รู้ ต้องการเข้าถึงความจริงของสิ่งทั้งหลาย ต้องการรู้ความจริงของธรรมชาติซึ่งองค์ประกอบสำคัญของวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ก็คือ ความใฝ่รู้ การรู้จักใช้เหตุผล และการมองสิ่ง

^{๑๑๕} สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, **ธรรมะสำหรับครู**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘), หน้า ๔๕.

^{๑๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๕) หน้า ๖๕.

ต่างๆ โดยใช้วิจารณ์ญาณ ไม่หลงเชื่ออะไรง่ายๆวัฒนธรรมเทคโนโลยี หมายถึงวิถีชีวิตที่ชื่นชมนิยมให้ความสำคัญแก่เทคโนโลยี อันได้แก่เทคโนโลยีเป็นเครื่องช่วยผ่อนเบาและอำนวยความสะดวกสบายในการดำเนินชีวิตและกิจการตลอดทั้งช่วยเติมเต็มบำรุง บำเรอความสุขสนุกสนานบันเทิงในด้านเสพบริโภค ถ้าล้ำหน้าไปก็กลายเป็นวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาเทคโนโลยีมาก^{๑๒๑} เพราะเทคโนโลยีเป็นสิ่งสมมติสัจจะเพื่อช่วยผ่อนคลายความเหงา หรือความต้องการภายนอก เป็นความสุขจอมปลอม ซึ่งการศึกษาตามภาษาอังกฤษว่า Training แปลว่า การลงมือปฏิบัติจริงๆ ไม่ใช่เพียงแต่การศึกษาเล่าเรียนเท่านั้น

ท่านพุทธทาสภิกขุได้ให้ความหมายการศึกษาเพื่อความจริงของคำว่า training มี ๒ นัยด้วยกัน คือ ๑. การศึกษาคือสิ่งที่ต้องละ หมายถึง การข่มปรามกิเลส หรือการข่มความรู้สึกของสัญชาตญาณอย่างสัตว์ ๒. การศึกษาฝ่ายต่ำกว่านี้ หมายถึง การข่มขีหรือบังคับมัน แล้วก็พัฒนาให้เป็นความดี ความงามความถูกต้อง ที่จะเป็นบรมธรรมข้างหน้าต่อไป^{๑๒๒} ดังนั้น แนวทางจัดการศึกษาที่กล่าวมาแล้วนี้ ถือเป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาคนสู่ความเป็นมนุษย์ เพราะมนุษย์มีจิตใจสูงส่งกว่าสัตว์ ซึ่งมนุษย์จะปล่อยให้สัญชาตญาณของสัตว์ครอบงำจิตใจตนเองมิได้อีกแล้ว มิฉะนั้นจะทำให้เกิดความโง่เขลา ดังนั้นการศึกษาในทรรศนะตามพุทธทาสภิกขุ ก็คือการทำให้มนุษย์สิ้นจากสัญชาตญาณของความเป็นสัตว์ หรือบุคคลผู้ได้รับการศึกษาดีแล้ว ย่อมพัฒนาความคตินำมาสู่การสร้างเสริมจริยธรรมคุณธรรมให้เกิดในตนเอง

ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า วิรุทธบัณฑิตเข้าใจตนเองและผู้อื่นคือในระดับสมมติคือวิรุทธบัณฑิตรู้ตัวดีว่าเป็นข้าราชการของพระเจ้าธนัญชัยโกรพยราช แม้ถึงคราวที่ชีวิตตนเองต้องตกเป็นของปณณกษัตริย์ ก็ไม่ปฏิเสธความจริงโดยสมมติ ที่ประพฤติปฏิบัติกันในสังคม ไม่ยอมยกตนเสมอกับพระเจ้ากรุงอินทปัตถนคร การที่วิรุทธบัณฑิตทำเช่นนี้ เพราะเข้าใจในฐานะตนเองมีปัญญอย่างกว้างขวาง เข้าใจในสัจจะธรรมได้ลึกซึ้ง และสามารถแสดงธรรมแก่คนทั่วไปได้อย่างดี อนึ่ง การจะรักษาสัจจะได้นั้นต้องอดทน เสียสละ แม้ต้องเสียชีวิตก็ต้องยอม เพื่อรักษาสัจจะนั่นเอง

สำหรับกรณีของวิรุทธบัณฑิตนั้นมุ่งที่จะรักษาคำสัตย์ด้วยการเอาชีวิตเข้าแลกเพราะการรักษาคำสัตย์นั้นหากตนเองเดินทางไปกับปณณกษัตริย์ก็เป็นที่น่าทราบดีว่าปณณกษัตริย์จะต้องนำตนเองไปมาเพื่อเอาหัวใจ แต่แม้ว่าจะต้องเป็นไปตามนั้นวิรุทธบัณฑิตก็ยินยอมเอาชีวิตเข้าแลก ดังนั้นเป้าหมายการบำเพ็ญสัจจะบารมีของวิรุทธบัณฑิตจึงอยู่ที่การบำเพ็ญบารมีขั้นสูงสุดเพื่อมุ่งหวังความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต โดยการยึดถือคำสัตย์ยิ่งกว่าชีวิต

^{๑๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^{๑๒๒} พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาที่ส่งเสริมสัญชาตญาณอย่างสัตว์, (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๓), หน้า ๘.

ความจริงในระดับปรมาตม์ เรียกว่า “ปรมาตม์สัจจะ” คือความจริงที่ลึกซึ้งอันเป็นความจริงแท้ คงเป็นสัจจะอยู่ตลอดไป ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา สิ่งแวดล้อม และการยอมรับหรือการปฏิเสธของบุคคล ความจริงในระดับนี้บุคคลจะรู้แจ้งได้เฉพาะตนเองเท่านั้น(ปัจเจกตัม) อยู่เหนือคำพูด อยู่เหนือสมมติบัญญัติและสัญลักษณ์ใดๆ ทั้งสิ้น(อนิรวาจา) ความจริงในระดับปรมาตม์นี้ ตามนัยแห่งพระอภิธรรมท่านกล่าวว่าความจริงแท้มีอยู่ ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูปและนิพพาน สิ่งที่มีอยู่ในระดับนี้ คือความจริงที่ลึกซึ้ง เป็นความจริงแท้ คงเป็นสัจจะอยู่ตลอดไปไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา สิ่งแวดล้อม และการยอมรับหรือการปฏิเสธของบุคคล พระพุทธศาสนาเรียกความจริงชนิดนี้ว่า“ปรมาตม์สัจจะ”

ปรมาตม์สัจจะนี้เป็นสภาวะธรรมที่แท้จริงของธรรมชาติ แม้พระพุทธเจ้าเองพระองค์ก็ตรัสว่า ตถาคคจะอุบัติ (เกิดขึ้น) หรือไม่ก็ตาม ชาติหรือธรรมชาติที่แท้จริงนั้นก็คงตั้งอยู่เป็นไปอยู่อย่างนั้นตามธรรมดา พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ค้นพบ และหลังจากที่ทรงค้นพบก็ตรัสรู้ถึงความจริงชนิดนี้แล้ว ก็ทรงนำมาเปิดเผย นำมาบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง จำแนก ให้เข้าใจง่ายด้วยภาษาที่มนุษย์บัญญัติขึ้น เพื่อเป็นประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งหลาย ดังนั้น สิ่งที่มีอยู่จริงๆ อย่างแท้จริงที่เรียกว่าปรมาตม์สัจจะนี้ ก็คือสิ่งที่เป็นความจริงในตนเองโดยสภาวะธรรมของสิ่งนั้นเอง ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา เพราะแม้กาลเวลาก็เป็นสิ่งที่มนุษย์บัญญัติขึ้น ปรมาตม์สัจจะไม่ได้ขึ้นอยู่กับการรับรู้หรือปฏิเสธของมนุษย์ ไม่ว่ามนุษย์รับรู้ว่ปรมาตม์สัจจะมีอยู่จริงหรือจะปฏิเสธว่ปรมาตม์สัจจะนี้ไม่มีอยู่จริงก็ตาม ปรมาตม์สัจจะนี้ก็คงมีอยู่เช่นนั้น คงเป็นสัจจะอยู่ตลอดไป เพราะว่าปรมาตม์สัจจะไม่ใช่สิ่งที่มนุษย์กำหนดแต่งตั้งขึ้น เป็นแต่เพียงว่ามนุษย์เป็นผู้ค้นพบ เป็นเพียงผู้เข้าไปรู้ เข้าไปศึกษาทำความเข้าใจแล้วก็สมมติชื่อเรียกสภาวะธรรมที่ตนเองได้ค้นพบได้รู้ได้ศึกษาแล้วนั้น ว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แท้ที่จริงปรมาตม์สัจจะนี้ก็มิได้อยู่เป็นอยู่ตามสภาวะที่แท้จริงของตนเองอยู่เช่นนั้นตลอดไป ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ในอุปปาตสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคคอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ชาติุนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้นเองตถาคคตรัสรู้ บรรลุชาติุนั้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงครั้นแล้วจึงบอก แสดงบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจง่ายว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคคอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ชาติุนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้นเอง ตถาคคตรัสรู้ บรรลุชาติุนั้นว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ครั้นแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจง่ายว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะตถาคคอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตาม ชาติุนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้นเอง ตถาคคตรัสรู้ บรรลุชาติุนั้นว่าธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ครั้นแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย

จำแนก ทำให้เข้าใจง่ายว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา^{๑๒๓} เมื่อทราบแนวทางปรมัตถสัจจะที่วิสุทธิบัณฑิต
ประพจน์ปฏิบัติแล้วนำมาปรับใช้ได้ดังนี้

๑. ทำให้ละความเห็นแก่ตัว(ตัณหา) เมื่อมนุษย์พิจารณาเห็นว่าตัวตนที่แท้จริงของเราไม่มี
อะไรเป็นแก่นสาร มนุษย์จะเริ่มคิดถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองอย่างแท้จริง นั่นคือคุณงามความ
ดี เพราะพิจารณาเห็นอนัตตาแห่งสังขาร(ความจริงปรมัตถ์) นั่นเองทำให้มนุษย์ลดความเห็นแก่ตัว
ลงไป

๒. ทำให้มองโลกด้วยความเข้าใจอย่างถูกต้อง ความคิดของบุคคลนั้นจะกว้างไกล มี
เหตุผล วางตนเป็นกลาง เพราะพิจารณาเห็นภาวะของสิ่งทั้งปวงในโลกนี้ มันเป็นไปตามเหตุและ
ปัจจัยของมันเอง เราไม่มีอำนาจไปบังคับบัญชาให้เป็นไปตามอำนาจของเราได้ จึงทำให้เป็นคน
วางตนเป็นกลาง ไม่เอาตนเองเป็นใหญ่ในการตัดสินใจทำอะไร เมื่อจะทำก็ทำไปตามหลักของเหตุ
และผลตามธรรมชาติของสิ่งทั้งปวงโดยไม่ยึดตัวเองเป็นใหญ่ และเข้าใจในชีวิตอย่างถ่องแท้

๓. ทำให้เข้าใจปรมัตถธรรมที่เป็นสภาวธรรมที่แท้จริงได้ เพราะพิจารณาเห็นความไม่
แน่นอน เกิดขึ้น ตั้งอยู่แล้วก็ดับไปในที่สุด แม้จิต เจตสิก รูป ซึ่งเป็นปรมัตถธรรมที่เป็น
สภาวธรรมที่แท้จริง ก็ยังมีความแปรปรวนเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไปเช่นเดียวกัน แล้วเราจะหา
สาระอะไรกับสิ่งที่ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ทุกขณะเช่นนี้เล่า ก็จะเป็นเหตุให้เร่ง
ปฏิบัติธรรมในระดับโลกุตตรธรรม มุ่งไปที่ความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง

๔. เป็นเครื่องยืนยันความถูกต้องของกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย (อิทัปปิจจยตา) ทำให้
เข้าใจการเกิดและการดับของสรรพสิ่ง เช่น พิจารณาเห็นความจริงตามแนวแห่งปัจจุสมุปบาทว่า
เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ เป็นต้น

สรุปว่า จุดมุ่งหมายของการศึกษา คือ ความมีสัจจะต่อกัน เพราะการศึกษาหรือการ
ประกอบอาชีพที่อาศัยความจริง ดังที่ปรากฏในวิสุทธิบัณฑิต พิจารณาให้เข้าใจความจริงที่ปรากฏ
ฉะนั้น ความจริงขั้นนี้จึงสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสูงสุด คือเปลี่ยนแปลงจากการ
เป็นปุถุชนสู่ความเป็นอริยชนได้ เหมือนกับการประกอบอาชีพทางการศึกษาจะต้องอาศัยสัจจะต่อ
กัน จึงจะทำให้งานบรรลุวัตถุประสงค์ได้

^{๑๒๓} อง. ติก. ๒๐/๕๓๖/๓๖๘.

๔.๓ อาชีพนักธุรกิจ

คำสอนในพระพุทธศาสนาไม่เพียงแต่เป็นความจริงเท่านั้น ยังเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตด้วย เพราะไม่ใช่แค่ศึกษาหาความรู้เพื่อความรู้ (ปริยัติเพื่อปฏิบัติ) หากแต่เป็นการศึกษาหาความรู้ เพื่อนำความรู้ไปปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ต่อชีวิตอีกด้วย ดังนั้น สังฆะธรรมในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าตรัสยอมรับบรรจุความจริง และวิธีนำความจริงนั้นมาประยุกต์ในการดำเนินชีวิตอย่างครบถ้วนและสมบูรณ์ ความจริงเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการผลิต การตลาด การบริโภค การให้รัฐเข้าไปแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจตลอดจนการพัฒนาเศรษฐกิจ หรือความจริงด้านเศรษฐกิจด้านอื่นๆ ในปัจจุบันชีวิตผู้คนยุ่งยากซับซ้อนมากขึ้น ไม่ปลอดภัย แม้จะทำงานเบาเพราะมีเครื่องมือทุ่นแรง แต่ก็เป็ชีวิตที่ปราศจากซึ่งความสุขที่แท้จริง เพราะไม่เป็นการทำงานด้วยชีวิตจิตใจ ผลผลิตของคนไม่มีสภาพเป็นการผลิตที่มีเป้าหมายที่จะสนองความต้องการที่แท้จริงของคนและสังคม แต่สนองตอบและเร่งเร้าความละโมภ หากพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้ว จะพบว่าผู้คนในปัจจุบันนี้ไม่รู้เสียด้วยซ้ำว่า แท้ที่จริงแล้วการดำรงชีวิตอยู่ด้วยเศรษฐกิจได้อย่างไร เพื่ออะไร และทำไมจึงชอบสิ่งนี้ เป็นเพราะถูกยั่วยุ ถูกเร่งเร้า ถูกกระตุ้นให้กระทำเสียมากกว่าที่จะทำเพราะตัวเองรู้เท่ากัน ซึ่งพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์มาจากความไม่รู้เท่าทันภาวะการณ์ความจริง หรือความซื่อสัตย์ทางเศรษฐกิจ หมายถึงการปฏิบัติงานนั้น จะต้องดำเนินชีวิตไปด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ถูกต้องตามระเบียบแบบแผน ตามธรรมเนียมทางสังคม เพื่อปฏิบัติงานที่ถูกต้องชอบธรรมความยอมรับเกียรติยศในสังคมก็จะตามมา^{๒๔}

หลักสัจจะกับอาชีพนักธุรกิจ คือหลักการสนองความต้องการของมนุษย์หรือวิธีการดับทุกข์ อันเกิดจากความต้องการของมนุษย์ ในความจริงชีวิตที่เกิดมาอาศัยอยู่ในโลกนี้ จะดำรงชีพให้อยู่รอดได้ก็เพราะอาศัยปัจจัยสี่ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เป็นปัจจัยพื้นฐานและมีความสำคัญต่อความเป็นอยู่มาก ในทางพระพุทธศาสนาได้สอนวิธีปฏิบัติให้เหมาะสมกับความเป็นอยู่ประจำวัน โดยส่วนรวมจึงได้สอนหลักสัจจะธรรมเป็นแนวทางมุ่งหวังให้บุคคลรู้จักความซื่อสัตย์สุจริต มีความจริงใจต่อกัน เน้นการประกอบอาชีพพานิชยกรรมดำเนินธุรกิจจะต้องมีสัจจะเป็นพื้นฐาน และการนำสัจจะไปใช้ในด้านเศรษฐกิจของสังคมย่อมส่งผลให้ความเป็นอยู่ของผู้คนมีความพอเพียง ไม่อึดอัดขัดสนเพราะการมีจิตที่ประกอบด้วยความซื่อสัตย์สุจริต มีความจริงใจต่อกันและกันในการทำธุรกิจ หรือประกอบการค้าขายย่อมทำให้เศรษฐกิจมั่นคงและเจริญก้าวหน้า นำมาซึ่งความสุขแก่สังคมโดยแท้ เพราะความรักความพอใจในการงาน ย่อมทำให้

^{๒๔}ณรงค์ เสงี่ยมประชา, *หลักเศรษฐศาสตร์*, มหาวิทยาลัยประสานมิตร ภาควิชาสังคมวิทยา (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๓๐.

คนเห็นคุณค่าความดีงาม อันก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเองและสังคม ซึ่งกระบวนการแห่งปัจจัยการทำงานตามกฎหมายชาติก็ตรงไปตรงมาอย่างราบรื่น เป็นความประสานกลมกลืนทั้งในตัวกระบวนการ ความประสานในจิตใจของบุคคลที่ทำงานและความประสานกลมกลืนระหว่างความต้องการของบุคคลกับความต้องการของสังคม กฎหมายชาติก็ส่งทอดความเป็นเหตุผลจนถึงที่สุดทำให้คนมีปิติการทำงานทั้งจิตใจเรียวแรง สังคมก็ได้รับผลที่เป็นความสำเร็จของงานอันนำมาซึ่งความสุข ความเจริญ พร้อมทั้งปัญหาต่างๆ ทั้งจิตใจและสังคมก็จางหายไปเอง^{๑๒๕}

พระพรหคณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ยังได้กล่าวถึงหลักการพัฒนาเศรษฐกิจให้เจริญก้าวหน้าได้ ต้องทำให้คนรู้ความหมายของการพัฒนาอย่างถูกต้องจะต้องพัฒนาคนก่อน ในภาษาของท่านเรียกว่า “ภาวนา”^{๑๒๖} หมายถึงการพัฒนาคนว่าภาวนานี้แหละ คือความหมายที่แท้จริงของการศึกษาในพระสนะของพระธรรมปิฎก ในปัจจุบันความหมายของการพัฒนาถูกนำมาใช้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเป็นการพัฒนาถนนหนทาง การพัฒนาสร้างบ่อน้ำ สระน้ำ อ่างเก็บน้ำ ให้แก่ชาวบ้านใช้สอย เป็นต้น ก็ถือได้ว่า “การพัฒนาเป็นความหมายการพัฒนา คือ ความเพิ่มพูนขยาย ทำให้มาก หรือทำให้เติบโตขึ้นทางเศรษฐกิจหรือวัตถุ”^{๑๒๗}

แม้ว่าการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้เจริญก้าวหน้าไปอย่างไรก็ตาม เราก็ไม่ควรทิ้งวัฒนธรรม ถือวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานชีวิตสังคม ชุมชน ประเทศชาติ ถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญก็คือตัวมนุษย์นั่นเอง และมนุษย์ก็อยู่ภายใต้ความเป็นไปของวัฒนธรรม จะต้องให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรมซึ่งเป็นผลรวมแห่งภูมิธรรมและภูมิปัญญาของคนในสังคมก็คือปัจจัยการดำรงชีวิตที่ถูกต้องบนฐานแห่งความรู้ (Knowledge-based Economy) ที่ว่า “เศรษฐกิจฐานความรู้คือระบบเศรษฐกิจที่อาศัยการผลิต การแพร่กระจาย และการใช้ความรู้มาเป็นตัวขับเคลื่อนหลักที่ทำให้เกิดการเติบโต สร้างความมั่งคั่งและสร้างงานในอุตสาหกรรมทุกรูปแบบ ในระบบเศรษฐกิจนี้จุดเน้นไม่ได้อยู่ที่ทุน ที่ดิน หรือแรงงานราคาถูก แต่อยู่ที่ “ความรู้” ซึ่งมีบทบาทสำคัญและเป็นตัวนำไปสู่ความสำเร็จในด้านการพัฒนาผลผลิต และการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ” นี่ก็เป็นส่วนหนึ่งที่เป็นระบบเศรษฐกิจเชิงพุทธ เพราะความสำคัญของเศรษฐกิจตั้งอยู่บนฐานแห่งความรู้จักประหยัคอดออม พึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งพระพุทธศาสนาได้มีหลักสอนรองรับความต้องการทางเศรษฐกิจของมนุษย์ถือเป็นหลักศีลธรรมจริยธรรมที่จะต้องปฏิบัติร่วมกัน ในฐานะสมาชิกของสังคมอยู่ ๒ ประการ คือ

^{๑๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ทางสายอิสรภาพของการศึกษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕๕.

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

^{๑๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน, หน้า ๒๒.

๑. หลักสนอง (To satisfy) เป็นสอนให้คนเรียนรู้วิธีตั้งเนื้อตั้งตัวในทางเศรษฐกิจ พยายามยกฐานะตนเองให้สูงด้วยความขยันหมั่นเพียร ในการประกอบอาชีพการงาน

๒. หลักบำบัด (To subdue) เป็นการสอนให้คนรู้จักบรรเทาความต้องการที่รุนแรงที่ กลายเป็นความทะยานอยาก อันจะทำให้เกิดความทุกข์ความมัวเมาในชีวิต^{๑๒๘}

จากแนวทางทั้งหมดที่กล่าวมานี้ ถือเป็นหลักการศึกษาเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่กับสังคมได้ด้วยดี มีความเป็นอยู่โดยปกติสุขส่วนตัวและส่วนรวมของมวล มนุษย์ชาติ ซึ่งองค์ประกอบของการพัฒนาเพื่อให้เกิดความผสมกลมกลืนทางเศรษฐกิจและสังคม ประกอบด้วยปัจจัย ๓ ด้าน ได้แก่

๑. การพัฒนามนุษย์ จะต้องแยกส่วนประกอบ ๒ ด้าน คือการพัฒนากายให้มีสุขภาพ แข็งแรง และการพัฒนาจิตใจให้มีความเบิกบานแจ่มใส

๒. การพัฒนาสังคม จะต้องมององค์ประกอบทางวัฒนธรรมในระบบต่างๆ เพื่อพัฒนา จัดสรรการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคม

๓. การพัฒนาธรรมชาติ จะต้องทำให้เกิดการพัฒนาพืชสัตว์สิ่งมีชีวิตทั้งปวงให้ ครอบคลุมถึงสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ทำให้เข้าไ้ระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน^{๑๒๙} แนว ทางการแก้ไขปัญห เศรษฐกิจมีสาระสำคัญต่อการศึกษาคือพัฒนาเศรษฐกิจเป็นการศึกษาเพื่อ ประกอบอาชีพ ได้แก่

(๑) เป็นอาชีพการงานที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่สร้างความเดือดร้อนและเสียหาย ให้แก่สังคม

(๒) เป็นอาชีพการงานที่ช่วยแก้ปัญหาให้สังคม หรือการสร้างสรรค์ชีวิตและสังคม ในทิศทางที่ดีงาม

(๓) เป็นอาชีพที่ช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนให้เจริญงอกงาม ทั้งด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และสติปัญญา

(๔) เป็นอาชีพการงานที่ไม่ทำลายคุณค่าของความเป็นมนุษย์ แต่ทำให้ชีวิตมีคุณค่า เกิดความภาคภูมิใจ

^{๑๒๘} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระพุทธศาสนากับการเลิกทาสและเศรษฐกิจ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๔๖.

^{๑๒๙} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), ศิลปะศาสตร์แนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๒๘.

(๕) เป็นอาชีพที่ทำให้เกิดทรัพย์ในการหาเลี้ยงชีพด้วยกำลังกาย กำลังสติปัญญา ด้วยความเพียรพยายามฝึกฝนของตน จนเกิดความชำนาญในอาชีพด้วยความสร้างสรรค์นอกจากนั้น ในมงคล ๓๘ ประการ ได้กล่าวถึงสาระการทำมาหาเลี้ยงชีพออกเป็น ๔ ประเภท ได้แก่

๑) การทำงานภายนอก (ปรโตโมส) เป็นการประกอบอาชีพการงานต่างๆ ในทางโลก ที่บุคคลทั้งหลายได้ทำมาหาเลี้ยงชีพในชีวิตประจำวัน เช่น ทำนา ทำสวน ค้าขาย เป็นต้น ถือเป็นการงานอาชีพที่ไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง ไม่ผิดศีลธรรมทางพระพุทธศาสนาชื่อว่า การงานไม่มีโทษ

๒) การทำงานภายใน (อนโตโมส) เป็นการทำงานที่เป็นกุศล มีผลทำให้เกิดความสุขทั้งในภพนี้ และภพหน้า รวมทั้งการบำเพ็ญจิตบารมีแผ่กุศลให้บุคคลอื่นและตนเอง

๓) การทำงานที่หาโทษมิได้ เป็นการปฏิบัติธรรมรักษาศีล การสร้างกุศลให้ทานต่างๆ เช่น สร้างศาลาพักร้อน สะพาน ถนน เป็นต้น เพื่อประโยชน์สาธารณะ ถือเป็นการงานอันหาโทษมิได้

๔) การทำงานไม่มีโทษเป็นมงคล เป็นการทำงานอาชีพที่ตนเองต้องทำก่อน ถือ เป็นมหากุศล เป็นผู้ไม่ประมาท ปองกันภัยในอบายภูมิ กำจัดกิเลส รักษาศีลธรรม ศึกษาปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น^{๓๐๐}

แนวทางทั้งหมดที่กล่าวมานี้ ถือเป็นหลักการศึกษาเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้ มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่กับสังคมได้ด้วยดี มีความเป็นอยู่โดยปกติสุขส่วนตัวและส่วนรวมของมวล มนุษย์ชาติ ซึ่งองค์ประกอบของการพัฒนาเพื่อให้เกิดความผสมกลมกลืนทางเศรษฐกิจและสังคม ประกอบด้วยปัจจัย ๓ ด้าน ได้แก่

๑. การพัฒนามนุษย์ จะต้องแยกส่วนประกอบ ๒ ด้าน คือการพัฒนากายให้มีสุขภาพ แข็งแรง และการพัฒนาจิตใจให้มีความเบิกบานแจ่มใส

๒. การพัฒนาสังคม จะต้องมององค์ประกอบทางวัฒนธรรมในระบบต่างๆ เพื่อพัฒนา จัดสรรการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคม

๓. การพัฒนาธรรมชาติ จะต้องทำให้เกิดการพัฒนาพืชสัตว์สิ่งมีชีวิตทั้งปวงให้ ครอบคลุมถึงสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ทำให้เข้าใจระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน

การบำเพ็ญตักจะโดยมีจิตมุ่งมั่นจริงๆ ดังปรากฏในเรื่องวิสุทธิบทที่กล่าวว่า “ได้ไปกับ ปุณณกัณท์ เพื่อจะพบพญานาคและพูดความจริงกับนางนาค วิมาลาพร้อมทั้งบริวาร แล้วแสดง ธรรมให้กับเหล่าพญานาคเกิดความเลื่อมใสแล้ว วิสุทธิบทได้กล่าวความสัจจริง บอกนางนาค

^{๓๐๐} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), มงคล ๓๘ ประการ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๓-๑๕๔.

วิมาลาเอาหัวใจ คั่งที่นางวิมาลาต้องการ” ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าเป็นสังขะ เพราะการรักษาสังขะของวิรูปักษิตนั้นถือว่าการกระทำตัวให้เป็นตัวอย่างในฐานะที่เป็นผู้ตั้งมั่นในสังขะ เพราะการรักษาสังขะจะเกี่ยวกับการแลกด้วยชีวิตของตนเองกับภาระที่ทิ้งไว้กับครอบครัวนั้นถือเป็นเรื่องที่มนุษย์ธรรมดาโดยทั่วไปทำได้ยาก เมื่อเป็นการกระทำที่ทำได้ยาก การกระทำนั้นก็ถือได้ว่าเป็นการกระทำที่อาจหาญและเป็นตัวอย่างที่ดีให้กับผู้ที่กำลังจะก้าวเดินเข้ามาบำเพ็ญสังขะในการประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องด้วยเศรษฐกิจ เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในการค้าขาย และความมั่นคงของสังคมที่จะตามมานั่นเอง

ในขณะที่สังคมไทยและสังคมโลกกำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วนั้น ชีวิตของผู้คนในสังคมก็เปลี่ยนไปด้วย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องของธรรมชาติหรือความจริงที่ไม่มีใครจะปฏิเสธได้เลยว่า พระพุทธศาสนาสอนให้เห็นถึงภาวะที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป โดยแสดงให้เห็นถึงหลักอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ดังนั้นจึงไม่ต้องตั้งใจหรือสงสัยอะไรที่ชีวิตของผู้คนในสังคมเข้าถึงความจริง จำจะต้องเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของสังคมที่เปลี่ยนไป เมื่อพิจารณากันอย่างถ่องแท้แล้ว จะพบว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคม และชีวิตของผู้คนนั้นเกิดจากการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามสภาพของธรรมชาติ และจากการเปลี่ยนแปลงอันเป็นการกระทำของมนุษย์ ในส่วนที่เกิดจากธรรมชาติจริงนั้นไม่มีใครสามารถจะยับยั้งได้ หรือแก้ไขควบคุมได้ เช่น การเปลี่ยนแปลงของสังขาร ได้แก่ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย เพราะนั่นคือ สภาพที่แท้จริงส่วนที่เปลี่ยนแปลงไปอันเกิดจากการกระทำของมนุษย์นั้น แม้จะไม่สามารถยับยั้งได้ แต่ก็น่าจะสามารแก้ไขปัญาและควบคุมได้ให้อยู่ในทางที่ถูกที่ควร ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสังคมนั้น ย่อมมีทั้งน่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา แม้ว่าจะไม่ใช่เรื่องง่ายนักที่จะตัดสินว่าอะไร คือสิ่งที่น่าปรารถนาหรือไม่น่าปรารถนา อันเป็นผลมาจากการที่สังคมขาดกฎเกณฑ์ตัดสินที่ถูกต้อง แต่ปัญญาที่จะพิจารณาปัญหาต่างๆ ก็ไม่เคยจางหายไปจากมนุษย์ เพียงแต่บางครั้งอาจมีความโง่เขลา (โมหะ) เข้าครอบงำจนต้องตกเป็นทาสของอำนาจฝ่ายต่ำ ชีวิตของผู้คนในสังคมกำลังถูกรังเร้าให้เปลี่ยนแปลงไป ในทางที่ไม่น่าปรารถนาเสียเป็นส่วนใหญ่ โดยยึดหลักเกณฑ์การตัดสินว่าวิถีชีวิตและสังคมใดก็ตาม ที่เป็นอยู่และเป็นไปเพื่อตอบสนองความละโมภ (โลภะ) อันหาที่สุดมิได้และเพื่อสนองตอบความโง่เขลาอันเป็นเหตุแห่งการไม่รู้เท่าทันสังคม (โมหะ) วิถีชีวิตและสังคมเช่นนั้นเป็นวิถีชีวิตและสังคมที่ไม่น่าปรารถนา

แนวทางแก้ไขปัญาการเปลี่ยนแปลงของสังคมนั้น ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติของมัน รู้เท่าทันสังคมและโลกว่ามันเป็นไปตามสังขะธรรมชาติเราสามารถนำสังขะไปใช้แก้ไขปัญาสังคมได้ สังขะก่อให้เกิดผลดีงามต่อสังคมมากมายไม่ว่าจะเป็นสังคมเล็ก หรือสังคมใหญ่ เมื่อมาวิเคราะห์ถึงสิ่งที่ทำให้สังคมนั้นมีความสุขได้ กล่าวคือ เป็นสังคมที่น่าอยู่ สุขภาพจิตดี สภาพแวดล้อมและบุคคลในสังคมดี พบว่าการมีความซื่อสัตย์ ซื่อตรง การพูดจริงทำ

จริง ไม่คดโกง หลอกลวงต่อกันในสังคม ย่อมทำให้สังคมเกิดความมั่นคง และเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ตรงกันข้ามหากสังคมไม่มีสัจจะเป็นพื้นฐานรองรับแล้ว ก็จะทำให้สังคมเกิดความวุ่นวาย ไม่น่าอยู่ ทะเลาะวิวาทและชิงดีชิงเด่นกัน เป็นต้น ดังนั้น สัจจะเป็นจึงเป็นคุณธรรมจริยธรรมที่เชื่อมจิต บุคคลต่อบุคคล และบุคคลต่อสังคมให้มีความแนบแน่นเป็นปึกแผ่น แนวทางการพัฒนาชีวิตคนใน สังคมสู่ความจริง คือความดีงาม ความสำเร็จแห่งชีวิตการเป็นอยู่ร่วมกันอย่างประเสริฐได้แก่

๑. แสวงหาแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี
๒. มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิตที่ยั่งยืน
๓. มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ยึดมั่นในความดี
๔. มุ่งมั่นฝึกฝนตนเองจนเต็มสุภภาวะที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้
๕. ยึดถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไรๆ ตามเหตุและผล
๖. ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท
๗. ฉลาดคิดแยกคายให้ได้ประโยชน์และความจริงใจ^{๑๑๑}

แนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวเกี่ยวกับการใช้สัจจবারมีระดับครบถ้วน ซึ่งสามิภรรยา ยังต้องรู้จักหลักคุณธรรมอื่นที่เรียกว่า ความเสมอภาค เป็นการศึกษาเรียนรู้เพื่อเข้าใจหน้าที่ของความ เป็นสามิภรรยาที่จะต้องทำต่อกัน เป็นหลักธรรมของคู่ชีวิตที่จะทำให้อยู่ การเรียนรู้เพื่อครองคนเป็น การเรียนรู้เพื่อเข้าใจหน้าที่ของความเป็นคนที่จะต้องทำ เป็นหลักธรรมของคู่ชีวิตที่จะทำให้อยู่ ด้วยกันได้ยาวนาน หลักการครองใจคนระดับครบถ้วน เรียกว่า สมชีวิตธรรมมีอยู่ ๔ ประการ คือ^{๑๑๒}

๑. มีศรัทธาเสมอกัน เคารพนับถือศาสนา สิ่งเคารพบูชา แนวความคิดความเชื่อ หรือ หลักการต่างๆ ตลอดจนแนวความสนใจอย่างเดียวกัน หนักแน่นเสมอกัน หรือปรับเข้าหากัน เป็นต้น (สมศรัทธา)
๒. มีศีลเสมอกัน มีความประพฤติดี มีศีลธรรม จรรยา มารยาท พื้นฐานการอบรมพอง เหมาะสอดคล้องไปกันได้ (สมศีล)
๓. มีจาคะเสมอกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความโอบอ้อมอารี ความมีน้ำใจเสียสละให้ ความช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น พอเหมาะสมกัน ไม่ขัดแย้งบีบขื่นกัน (สมจาคา)
๔. มีปัญญาเสมอกัน รู้จักเหตุผล เข้าใจกัน อย่างน้อยพูดคุยกันรู้เรื่อง (สมปัญญา) การบำเพ็ญสัจจะบารมีของวิสุทธิบัณฑิตยังมีเป้าหมายในการสั่งสอนหรือการทำให้เป็นตัวอย่างแก่ผู้อื่น โดยเฉพาะการทำตัวเป็นตัวอย่างแก่ประชาชนในสังคมว่าการบำเพ็ญสัจจะบารมีจะต้องบำเพ็ญให้ถึง

^{๑๑๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *ธรรมานุญชีวิต*, หน้า ๗๐.

^{๑๑๒}อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๕/๘๐.

ที่สุดแม้แต่การรักษาคำสัจนั้นจะต้องเอาชีวิตของตนเองเข้าแลกก็ต้องทำเพราะนั่นถือว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้องเรียกว่าสมมติสัจจะ สมมติสัจจะ คือ ความจริงที่คนยึดถือกันอยู่ตามปกติ และใช้เป็นที่ยอมรับรู้สืบทอดกันมา การหมายรู้นี้ภาษาบาลีเรียกว่า ปัญญุตี หรือ บัญญัติ บัญญัติคือสิ่งที่กล่าวถึงกัน ใช้กัน และนำมาคิดกันอย่างนั้นๆ ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ในปุปผสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงไม่ขัดแย้งกับโลกว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่ขัดแย้งกับโลก แต่โลกย่อมขัดแย้งกับเรา ผู้กล่าวเป็นธรรมย่อมไม่ขัดแย้งกับใครๆ ในโลก สิ่งใดที่บังเกิดขึ้นในโลก สมมติว่าไม่มี แม้เราก็กล่าวสิ่งนั้นว่าไม่มี สิ่งใดที่บังเกิดขึ้นในโลกสมมติว่ามี แม้เราก็กล่าวสิ่งนั้นว่ามี”จากจุดมุ่งหมายนี้ ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทนั้น เป็นความรู้ที่แสดงให้เห็นถึงความจริง คือ เป็นสิ่งที่ผู้รู้สามารถปฏิบัติตามแล้วเกิดเห็นความเป็นจริงที่แฝงอยู่ โดยความจริงที่เห็นประจักษ์นั้น อาจเป็นความจริงที่เป็นเพียงขั้นสมมติบัญญัติของโลกหรืออาจเป็นความจริงขั้นปรมาต্মที่พ้นโลกก็ได้

แนวทางในการประพฤติปฏิบัติตามวิรุทธจิตในระดับสมมตินั้นเป็นความจริงแบบที่รู้กันโดยทั่วไป หรือความจริงที่เป็นอยู่ตามปกติและเป็นเครื่องให้เข้าใจกันโดยง่าย ความจริงในระดับสมมตินี้มีเพื่อลดปัญหาดังต่อไปนี้

๑. เพื่อให้เป็นคนมองโลกในแง่ดี คือ การที่มนุษย์มองเห็นความจริงที่ปรากฏในโลก แล้วเกิดความเข้าใจตามความจริงและตามที่มันควรจะเป็น ก็สามารถทำให้มนุษย์มองโลกที่เขาอยู่ให้น่าอยู่ยิ่งขึ้น ไม่มองโลกในแง่ร้าย

๒. เพื่อให้ไม่เอาเปรียบคนอื่น คือ เมื่อมองเห็นคนอื่นหรือสิ่งอื่นที่ไม่ใช่เราก็จะทำให้เป็นคนไม่พยายามเอาเปรียบคนอื่น นั่นก็เป็นเพราะเขามองเห็นความเป็นจริงระดับสมมติที่มีปรากฏให้เห็นอยู่ในโลกที่เขาประสบอยู่

๓. ทำให้เกิดความสามัคคีขึ้นในสังคม คือ เมื่อคนทุกคนมองเห็นความเป็นจริงเพียงสมมติที่ถูกบัญญัติขึ้นในสังคมแล้วก็ไม่คิดทำลาย ไม่เห็นแก่ตัว ด้วยการทำตามกฎเกณฑ์ที่สังคมบัญญัติขึ้น ทำตัวให้เป็นประโยชน์

๔. ส่งเสริมความเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังคม และทำให้สังคมและประชาชนไม่ทำลายเบียดเบียนกันและกัน ก่อให้เกิดสันติสุขขึ้น

๕. เพื่อพัฒนาไปสู่ความจริงระดับปรมาต্ম คือ เมื่อคนทุกคนได้มองเห็นความเป็นจริงขั้นสมมติที่โลกบัญญัติขึ้นแล้วก็จะเชื่อว่าเป็นบันไดพัฒนาไปสู่ความจริงที่เป็นจริงมากยิ่งขึ้นคือพัฒนาไปสู่ความจริงขั้นสากล เป็นความจริงที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เป็นจริงอยู่อย่างนั้นตลอดไป จุดมุ่งหมายของสัจจะขั้นสมมตินี้เป็นสิ่งที่ทุกคนต้องรู้และเข้าใจ คือ เป็นความเป็นจริงที่ถูกบัญญัติขึ้นเพื่อแก้ปัญหาดังโลก และเป็นความจริงเพื่อพัฒนาไปสู่ความจริงที่ยิ่งกว่า

คือ ปรมัตถสัจจะในที่สุดการบำเพ็ญสัจจะความจริงที่สูงกว่าธรรมหรือขั้นสามัญอันสามัญชนนั้น จะทำได้ยาก ผู้ที่มีจิตมุ่งมั่นจริงๆ จึงจะทำได้ ดัง ปราภววิรูปัณทิตที่ถูกปณณกยักษ์นำตัวไปด้วย ความทุกข์ทรมาน วิรูปัณทิตยอมทำตามสัจจะความจริงที่ได้อธิษฐานไว้ว่า “จะต้องไปกับปณณกยักษ์ในที่สุด ได้แสดงธรรมให้ปณณกยักษ์เลื่อมใสและปณณกยักษ์จะพากลับสู่พระนครอินทปัตต์ แต่วิรูปัณทิตทำตามสัจจะที่จะไปพบกับพญานาคให้ได้จริง จึงไม่ยอมกลับ” ลักษณะเช่นนี้เป็นการแสดงให้เห็นว่าวิรูปัณทิตเมื่อมีความตั้งใจจะทำสิ่งใดแล้วปรารถนาจะทำสิ่งนั้นให้สำเร็จ แสดงให้เห็นถึงความจริงใจ ความซื่อสัตย์ที่ตั้งมั่นมีอยู่ในจิตใจเท่าที่สังเกตและประมวลได้มีดังนี้

(๑) ความสำคัญต่อการพัฒนาทางอารมณ์ คือ เมื่อบุคคลมีความสัมพันธ์กับคนอื่นและสิ่งอื่นแล้ว การมีจิตใจที่ดีหรือมีคุณภาพ เช่น มีจิตใจที่ประกอบด้วยความรัก ความเป็นเมตตาเป็นต้น ก็มีความจำเป็นเหมือนกัน เพราะการมีสุขภาพจิตที่ดีงามก็เป็นเป้าหมายอย่างหนึ่งที่จะต้องให้เกิดขึ้น เพราะให้ความสำคัญแก่สัจจะขั้นสมมติ

(๒) ความสำคัญต่อการพัฒนาทางสติปัญญา คือ การพัฒนาชีวิตจะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะกำลังของความรู้ความสามารถ แต่ความรู้ความสามารถจะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะกำลังของสติปัญญาในการที่จะรู้สิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง

(๓) ความสำคัญต่อการพัฒนาทางสังคม คือ การมีความสัมพันธ์กับคนอื่น ชุมชน สังคม และสิ่งแวดล้อมทางสังคม หลักที่จะบ่งชี้ถึงพัฒนาการทางด้านสังคมนี้ได้ มนุษย์จำเป็นต้องมีความเข้าใจในสัจจะขั้นสมมติก่อน เพราะการดำเนินชีวิตร่วมกันกับคนอื่นและสิ่งอื่นนั้น สัจจะขั้นสมมติหรือสมมติบัญญัติมีมาก เช่น ภาษา ตำแหน่ง และหน้าที่ เป็นต้น ซึ่งบุคคลจำเป็นต้องให้ความสำคัญและเรียนรู้เพื่อความอยู่เป็นสุขสมบูรณ์ในปัจจุบันด้วย

อนึ่งพระพุทธศาสนาได้สอนให้ชาวพุทธนำหลักสัจจะมาปรับใช้เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคมใน๑ประการ (๑)วิธีที่ปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบัน เป็นความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่การงาน และการคบหาสมาคมกับผู้อื่นควรมีแต่ความจริงใจ ไม่ควรทำตัวเป็นคนหน้าไหว้หลังหลอกควรพูดแต่ความจริงเท่านั้นและควรฝึกตนให้เป็นคนมีระเบียบวินัย(๒)วิธีที่ปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์ในเบื้องหน้า ไม่ควรกระทำความผิดกฎหมายและควรมีความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ของตน ไม่ควรทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนเพราะความไม่ซื่อสัตย์ของตนเอง (๓)วิธีที่ปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด เราควรตรงต่อหน้าที่ และหน้าที่ของคนเรามี ๒ อย่างคือหน้าที่ตามธรรมชาติ เช่น เป็น พ่อ แม่ สามเณร ภรรยา และหน้าที่ตามสถานภาพและบทบาทในทางสังคม เราควรปฏิบัติหน้าที่เหล่านั้นด้วยความซื่อตรงที่สุด และฝึกให้เป็นคนที่มีสัจจะที่พูดจริงทำจริงมีความจริงใจที่สุด

จากการศึกษาเนื้อหาการบำเพ็ญสัจจการมีของวิธูบัณฑิตมาทั้งหมดจะพบว่า การบำเพ็ญการมีของวิธูบัณฑิตนั้น ผลจากการบำเพ็ญดังกล่าวทำให้เกิดประโยชน์เกิดขึ้นแก่ทั้งตัววิธูบัณฑิตเองและครอบครัว สังคม ซึ่งผลที่เกิดจากการบำเพ็ญการมีของวิธูบัณฑิตก่อให้เกิดผลดังนี้

๑. ประโยชน์แก่ตัวเอง สำหรับประโยชน์ที่เกิดจากการบำเพ็ญสัจจการมีของวิธูบัณฑิตในแง่ของการสร้างผลประโยชน์ให้กับตนเองก็คือ สัจจะเบื้องต้นนั้นท่านได้รับความสุขความสำเร็จในชีวิตเป็นที่ยอมรับนับถือของสาธารณชนทั้งหลายและประโยชน์ที่ได้รับมากกว่าที่กล่าวมาคือ วิธูบัณฑิตได้บำเพ็ญการมีในขั้นปรมาตมการมี คือ การบำเพ็ญการมีอย่างยิ่งยวดด้วยการสละชีวิตเพื่อการรักษาคำสัตย์ด้วยการเดินทางไป กับยักษเพื่อให้ยักษฆ่าและเอาหัวใจไปเป็นสินสอดแต่งงานลูกสาวของพญาวรรณนาคราชที่นาคพิภพการตัดสินใจที่จะไปกับยักษเพื่อรักษาสัตย์นั้นย่อมก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองคือ วิธูบัณฑิตสามารถพิสูจน์ให้เห็นว่าการบำเพ็ญสัจจการมีอย่างอุกฤษณ์ก็สามารถรักษาตนเองให้รอดชีวิตได้และผลที่เกิดขึ้นและเป็นประโยชน์ที่สำคัญก็คือ วิธูบัณฑิตสามารถผ่านการทดสอบในเรื่องการบำเพ็ญการมีขั้นสูงสุดได้

๒. ประโยชน์ในการสอนธรรมแก่สังคม สำหรับประโยชน์หรือผลที่เกิดจากการบำเพ็ญสัจจการมีที่มีแก่สังคมนั้นจะพบว่าเพราะเหตุที่วิธูบัณฑิตได้บำเพ็ญสัจจการมีนั้น วิธูบัณฑิตสามารถที่จะอาศัยเหตุนี้เป็นช่องทางในการสั่งสอนธรรมะได้ทั้งในด้านการสอนมนุษย์และสอนพญานาค โดยหลักธรรมที่นำมาสอนแก่สังคมเนื่องในเหตุการณ์ที่ถูกยักษจับไปฆ่าเอาหัวใจไปมอบให้กับพญานาคได้เป็นอย่างดี ในสังคมปัจจุบันนี้ จะหาผู้ที่บำเพ็ญสัจจะการมีได้น้อยมาก เนื่องจากมนุษย์เราห่างไกลจากศีลธรรมจริยธรรมกันมาก ในชีวิตประจำวันเราอาจพบกับการกระทำที่ไม่เหมาะสมกับฐานะของตน การก้าวท้าวในหน้าที่กันทั้งนี้ มนุษย์เราขาดการเรียนรู้สัจจะ ที่จะทำให้เข้าใจตนเองและผู้อื่น การรักษาสัจจะ หมายถึง การปฏิบัติหน้าที่ของตนเองตามความเหมาะสมแก่ฐานะและกาลเทศะ การที่จะบำเพ็ญสัจจะการมีต้องพยายามเข้าใจความจริง แล้วเสนอแต่ความจริง พูดแต่ความจริง

จึงสรุปได้ว่า สัจจะคือความจริง และจะรักษาสัจจะได้นั้นต้องพูดความจริง ทำจริง และจริงใจด้วย ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าจึงเป็นตัวอย่างความรู้ที่ทุกคนสมควรจะพัฒนาให้เกิดมีขึ้นในตน เพราะว่าถ้าทุกคนเข้าใจและให้ความสำคัญแก่ความจริงใจความซื่อสัตย์แล้วการพัฒนาทางสังคม การพัฒนาทางอารมณ์ และการพัฒนาทางสติปัญญาก็ย่อมเกิดขึ้นได้

๔.๕ สรุป

สรุปได้ว่าแนวทางปฏิบัติตามหลักสัจจะในการประกอบอาชีพทางสังคม ได้แก่ (๑) แนวทางการประกอบอาชีพด้านการเมือง (๒) แนวทางการประกอบอาชีพทางการศึกษา

(๓) แนวทางการประกอบอาชีพด้านเศรษฐกิจ ล้วนแต่อาศัยความมีสัจจะทั้งสิ้น ดังที่ได้ปรากฏในเรื่องวิรุณทัต อย่างไรก็ตามการรักษาความสัตย์จริง ไม่มีเปลี่ยนแปลง สัจธรรมเป็นความรู้ที่ทุกคนสมควรจะพัฒนาให้เกิดมีขึ้นในตนเพราะไม่ว่าเราจะประกอบอาชีพอะไรก็ตาม ก็สามารถที่จะเรียนรู้และเข้าถึงความจริงในสัจธรรมข้อสัจจะได้ ดังเรื่องวิรุณทัต แม้ตนจะได้รับความลำบากก็ตาม แต่เพื่อรักษาความจริงและยอมตนไปกับปณณกัณห์ ความจริงของปณณกัณห์ต้องการจะเอาหัวใจของวิรุณทัตเท่านั้น เพื่อไปแลกกับธิดาของพญานาคซึ่งความจริงเป็นอุบายของนางนาควิมาลาผู้ใคร่ที่จะฟังธรรมของวิรุณทัตเท่านั้น เพราะพระนางได้ฟังกิตติศัพท์ของการแสดงธรรมจึงต้องการจะฟังบ้างจึงออกอุบายว่าตนต้องการหัวใจ ซึ่งปณณกัณห์จึงรับอาสาเพราะจะได้ธิดานาคเป็นภรรยา ขณะที่ปณณกัณห์นำตัวของวิรุณทัตไปก็หาวิธีการฆ่าให้ตายแต่ก็ไม่ตาย วิรุณทัตกลับแสดงสาธุธรรม (ธรรมของคนดี) ให้ปณณกัณห์เลื่อมใสและแสดงธรรมแก่พญานาคฟังบุคคลเหล่านั้นจึงเข้าใจว่าหัวใจของวิรุณทัตคือ ปัญญาและความสัจจริง